

УДК 342.56

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУДОВОГО РОЗСУДУ (ДИСКРЕЦІЇ)

HISTORICAL LEGAL ASPECTS OF JUDICIAL DISCRETION

Кравчук М.А.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

юридичного факультету

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена судовому розсуду як можливості суддів ухвалити рішення в кожному конкретному випадку, залежно від конкретних фактів і обставин. Судовий розсуд розглядається в історико-правовому аспекті, від часів Стародавнього Єгипту і Стародавнього Риму до початку ХХ ст.

Ключові слова: судовий розсуд, правосуддя, дискреція, судова діяльність.

Статья посвящена судебному усмотрению как возможности судей принять решение в каждом конкретном случае, в зависимости от конкретных фактов и обстоятельств. Судебное усмотрение рассматривается в историко-правовом аспекте со времен Древнего Египта и Древнего Рима до начала XX века.

Ключевые слова: судебное усмотрение, правосудие, дискреция, судебная деятельность.

The article is sanctified to judicial discretion as possibility of judges to make decision in every concrete case, depending on concrete facts and circumstances. Judicial discretion is examined in a historical legal aspect from Ancient Egypt and Ancient Rome to XX century.

Key words: judicial discretion, justice, discretion, judicial activity.

Актуальність теми. Реформування системи правосуддя в контексті реформування правової системи загалом набуває особливої актуальності в умовах обраною Україною євроінтеграційного напрямку розвитку. Питання теоретичного осмислення правового статусу судді, його ролі та значення в системі державної влади, можливості впливу судових інституцій на перебіг соціальних явищ, особливо на повноваження суду щодо розсуду при правозастосуванні й тлумаченні правових норм, потребують нового осмислення. Динамічний розвиток нормативно-правового регулювання стабілізується саме за допомогою суддівського розсуду, що базується на вихідних принципах і уявленнях про право, справедливість, законність, рівність, залишається запорукою стабільності правової системи, правосудності суддівських рішень, гарантією сталого розвитку суспільства.

Судовий розсуд є необхідним засобом судового правозастосування, за допомогою якого судові органи досягають відповідних результатів. Явище судового розсуду зводиться не лише до практичного застосування готових знань юридичних норм, принципів права, а й містить світоглядні цінності у формі особистих переконань, уявлень і намірів судді. На нашу думку, сама по собі проблема дискреційних повноважень суду належить до тих правових проблем, які неминуче виникають у будь-якій правовій системі.

З погляду теорії та філософії права судовий розсуд був предметом вивчення таких науковців, як С. Алексєєв, В. Канцір, О. Копиленко, П. Недбайло, О. Грищук, П. Рабинович, Г. Мельник, П. Куфтирєв та ін. Крім того, судовий розсуд розглядався науковцями в контексті окремих галузей права (М. Закурін, В. Вапнярчук, М. Коваль, О. Сеньків та інші). Проте історико-правовим аспектам формування такого явища, як судовий розсуд, достатньо уваги не приділялось.

Метою дослідження є вивчення становлення й розвитку судового розсуду в історико-правовому вимірі до початку ХХ ст., оскільки еволюція судового розсуду у ХХ ст. потребує особливої уваги та може стати предметом окремої наукової розробки.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто підкреслити, що в юридичній літературі досліджуване явище позначається різними синонімічними термінами, такими як «судовий розсуд», «судова дискреція», «правозастосовний угляд». В. Канцір вважає «прийнятним вживати термін «судовий угляд», що окреслює процес відповідної розумової, інтелектуальної діяльності суду (судді)» [1, с. 126]. Автор логічно виводить саме цей термін із наукових філологічних джерел, відповідно до яких російське слово «усмотреть» перекладається як «убачити», «углядіти», «угледіти», а слово «углянути» тлумачиться як «розглянути», «розібратися в чомусь». Тому вживання зазначеного терміна як синоніма слів «розсуд», «дискреція» виправдане.

На базі спеціальних досліджень П. Куфтирєв установив, що у правовідносинах правосуддя категорії «судовий розсуд» і «суддівський розсуд» є синонімами, позаяк поняття «суд» і «суддя» при відправленні правосуддя мають тотожний юридичний

зміст, що підтверджується відповідними посиланнями на нормативні акти. Ці поняття мають диференційоване значення у правовідносинах судоустрою, при визначенні службово-трудоного статусу судді як працівника, у приватноправових відносинах, де суд виступає як юридична особа в цивільно-правовому обігу. Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що поняття «суддівський і судовий розсуд» є рівнозначними [2, с. 9].

Реальна судова практика свідчить про те, що «судовий розсуд» має дуже широкий діапазон. Якщо розглядати його з погляду юридичної термінології, то під судовим розсудом розуміють можливість суддів ухвалити рішення в кожному конкретному випадку, залежно від конкретних фактів і обставин. Категорія судового розсуду не тільки має тривалу історію, а й активно розвивається сьогодні.

У Єгипті особа, яка здійснювала правосуддя та державне правове регулювання, мала бути високomorальною людиною. Незважаючи на наявність позитивно-правових норм, вона повинна була приймати рішення на власний розсуд за законами релігії й природи, опиратись на здоровий глузд та інтереси держави, володіти природно-правовими рисами: небагатослівністю, благородністю, умінням здійснювати правосуддя й мирити людей. Вплив природного права вбачався також у здатності судді прислухатись до власного серця, яке не могло нашкодити людину на гріх. Лише суддя, який був наділений вищевказаними ознаками, міг здійснювати правосуддя і приносити щастя людям [3, с. 13].

Ще в Стародавньому Римі третейські арбітри, як правило, вирішували спори між сусідами та родичами. Від присяжних суддів вони відрізнялися тим, що діяли на свій розсуд і самі визначали розмір стягнення. На другому етапі суддя або присуджував до виконання, або виправдовував відповідача.

Остаточним поєднанням вимог природного права й норм позитивного права стала кодифікація Юстиніана (527–566 рр.), яка являла собою правовий збірник, побудований на грецькій концепції природного розуму та римському почутті гармонії. В основі судового угляду в цей час лежали моральні якості судді, думка якого, побудована на законності (позитивному праві) й моральності (природному праві), уважалась його углядом, а за їх відсутності – його свавіллям [4, с. 495].

Відомий судовий розсуд і запорозьким козакам при здійсненні правосуддя. Суддями в запорозьких козаків була вся військова старшина, тобто кошовий отаман, суддя, писар, військовий осавул, довбиш, паланковий полковник і часом весь Кіш. Покарання і страти в запорозьких козаків призначалися різні, залежно від характеру злочинів. Покарання, відповідно, призначалось на розсуд суддів. Суд Генеральної військової канцелярії виник у ХVIII ст. Гетьманський суд спирався на владу гетьмана як верховного судді держави, що мав теоретично необмежену компетенцію. Гетьман мав право кожен справу вирішувати на власний розсуд, чи в першій інстанції, чи вже після виroku нижчих судів. Вирок його був остаточний.

Ідеї, що їх розвивали у своїх творах французькі просвітителі XVIII ст., відображено у виступах, діяльності й працях діячів французької революції кінця XVIII ст., а також у її законодавчих актах. Ці ідеї також безпосередньо вплинули на теорію судового розсуду. Видатним діячем французької революції кінця XVIII ст. був і Жан-Поль Марат, який відомий «Планом кримінального законодавства», що є видатним твором революційної літератури останньої чверті XVIII ст., де вже чітко вирізнялися риси майбутньої якобінської теорії кримінального права. Він запропонував струнку систему принципів, яким мало відповідати покарання в кожному добре організованому суспільстві. Серед таких принципів варто виділити принцип обмеження суддівського розсуду у визначенні міри покарання за чинного ладу. У добре влаштованому суспільстві не буде підстав для допуску судового розсуду у визначенні покарання.

Німецьке цивільне уложення, яке набрало чинності 01 січня 1900 р., – одне з найважливіших кодифікацій XIX ст. Кодекс розраховувався виключно на фахівця-юриста. Викладений він важкою мовою, рясніє спеціальною термінологією, у ньому велика кількість різного роду посилань. Цим пояснюються й невизначеність формулювань, можливості для якнайширшого судового розсуду в тлумаченні та застосуванні параграфів Уложення, наявність положень, які можна було розуміти по-різному, так званих «каучукових» норм [5, с. 160].

На сьогодні право на розсуд (дискрецію) при вирішенні справ є важливою складовою повноважень суду. Однак судовий розсуд не має бути необмеженим, інакше він може перетворитися на судове свавілля. Одним із основних засобів обмеження дискреційних повноважень суду, а отже, і забезпечення законності їх реалізації є дотримання судом умови щодо реалізації розсуду лише за наявності відповідних підстав. Підстави судового розсуду, на нашу думку, можна визначити як нормативне підґрунтя, яке надає можливість суду для дискреційного застосування правових норм. Варто зазначити, що дискреційне судове правозастосування потенційно можливе не лише в силу чітко висловленої в нормативно-правовому акті волі законодавця. [6, с. 90] За критерієм волевиявлення законодавця можна розрізнати безпосередні підстави судового розсуду (безпосереднє закріплення волі законодавця на надання суду дискреційних повноважень), опосередковані підстави (недоліки законодавства, випадки існування судового розсуду з мовчазної згоди законодавця) та допоміжні (загальний зміст, мета й взаємозв'язки правових приписів і нормативно-правових актів) [7, с. 46].

Виходить, що судовий розсуд, незалежно від його трактування, безпосередньо залежить від судді – його переконань, особистісних якостей, думки. А ці моменти вже не можуть бути описані жодним нормативно-правовим актом. Відповідно, оцінювати, наскільки особистісні якості того чи іншого судді, а також спосіб його мислення відповідають вимогам компетентності, неможливо. Іншими словами, в одній і тій самій ситуації по одній і тій самій справі

різні судді (різного віку, досвіду, поглядів і переконань) винесуть абсолютно різні рішення, і всі вони виявляться законними. Тобто, кожен суддя буде зі своєю думкою.

Досліджуючи явище правового прецеденту, А. Барак указує на особливу роль світоглядних цінностей судді в цьому процесі. На його думку, прецедент отримує те тлумачення, яке найкраще вбудовує цей прецедент у спектр цінностей суспільства. Тобто, суддя керується суспільними цінностями, опосередкованими через його власні світоглядні цінності. Автор визначає такі фундаментальні цінності, якими керується суб'єкт правозастосовної діяльності, як безпека держави й суспільного ладу, а також суспільна безпека. Причому суспільні цінності можуть конкурувати між собою, а також громадськими свободами. Тому визначення пріоритетності цінностей у кожній конкретній справі також відбувається в межах судового розсуду. Саме тому суддя має співвідносити суспільно прийнятні уявлення про справедливість, моральність, корисність і суспільний інтерес.

При цьому, на думку автора, коли судді потрібно визначити суспільні цінності для розстановки їх за пріоритетами, він відшукує ті цінності, які поділяють члени суспільства, навіть якщо вони не є його власними індивідуальними світоглядними цінностями. У цьому полягає певний дуалізм аксіології судового розсуду, причому не лише у співвідношенні індивідуальних й суспільних світоглядних цінностей, а в конкуренції власне суспільних цінностей між собою [8, с. 35].

Можна припустити наявність закономірності: підвищення рівня правової культури суспільства загалом через явище судового розсуду, опосередкованого світоглядом суб'єкта судового правозастосування, дасть змогу зменшити й максимально усунути суперечність між індивідуальними цінностями судді та загальноприйнятими суспільними цінностями. Якщо з певного питання норма права не дає однозначного тлумачення й подальшого застосування, але є моральні, релігійні, традиційні або інші цінності, то суддя може скористатися ними при винесенні рішення у справі.

Висновки. Отже, наділення суду дискреційними повноваженнями має тривалу історію та сприяє забезпеченню здійснення правосуддя. Вони є важливим і необхідним елементом судової діяльності. При цьому варто відзначити, що здійснення дискреційних повноважень не суперечить жодному з принципів права, передусім принципу законності. Суд не завжди має можливість застосовувати імперативні правові норми. Коли в законі не можна детально описати ситуацію, у якій суд діятиме й ухвалюватиме рішення, йому надається можливість здійснення дискреції при розгляді деяких питань. Законодавець тому й передає на розсуд суду вирішення низки правових питань, що сам їх повністю врегулювати не може, оскільки для цього потрібен спеціальний підхід у кожному конкретному випадку.

Разом із тим це дослідження може бути продовжене в напрямі вивчення особливостей судового розсуду в окремих країнах в різні історичні періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Канцір В.С. Судовий угляд (розсуд) – один з елементів правозастосовної діяльності суду / В.С. Канцір // Право України. – 1999. – № 11. – С. 127.
2. Куфтирєв П.В. Суддівський розсуд у теорії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / П.В. Куфтирєв ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2009. – 20 с.
3. Сливка С.С. Природне та надприродне право : у 3 ч. / С.С. Сливка. – К. : Атіка, 2005. – Ч. 1 : Природне право: історико-філософський погляд. – 2005. – 224 с.
4. Попов Д.І. Розвиток уявлень про застосування природного права при здійсненні судового угляду / Д.І. Попов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 488–496.
5. Мудрак І.Д. Історія держави і права зарубіжних країн : [курс лекцій] / І.Д. Мудрак. – Ірпінь, 2001. – Ч. 2. – 2001. – 233 с.
6. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд у юридичній практиці (загальнотеоретичне дослідження) / М.Б. Рісний // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія 1 «Дослідження та реферати». – Вип. 10. – Львів, 2007. – С. 90.
7. Мельник Г.П. Підстави судового розсуду / Г.П. Мельник // Наукові записки. – Том 103 : Юридичні науки. – К., 2011. – С. 46.
8. Глубоченко С. Аксіологічні основи світогляду суб'єктів судової правозастосовної діяльності / С. Глубоченко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6). – С. 35.